hoe algemeen en met wat geestdrift dit ook betuigd wordt, het leidt ons allerminst tot een klaar en helder inzicht. Veeleer gevoelt een ieder, hoe met het sterven, zóó opgevat, een mysterie voor ons treedt, dat weigert zijn geheimzinnigheid voor ons te ontsluiten. Wel gestorven, en toch voortlevend! Maar wat is dan dit sterven. Wat, hoe bestaat ge dan na uw sterven voort? In welke gemeenschap staat ge dan na uw sterven nog tot deze wereld, en tot het menschelijk geslacht waartoe ge behoort? Ge scheidt van uw lichaam, is nu een onlichamelijk bestaan uw lot voor eeuwig geworden? Of zoo niet, is er opstanding? Hoe en waar, wanneer komt die? Is uw scheiding van deze aarde voor altoos, of keert ge tot haar weer? Kortom, door dit één feit dat de kinderen der menschen niet saam op deze aarde tot het einde toe leven blijven, maar zich groepsgewijze afscheiden uit de samenleving en tijdelijk een geheel andere existentie tegengaan, ontstaat heel die reeks van mysterierijke vragen, die geheel het leerstuk der Voleinding verdonkeren, en die altoos weer haar knooppunt terugvinden in die éene vraag, wat voor ons het *leven*, en wat in verband hiermede de *dood* is. Het is daarom op die twee geheimzinnige vragen dat we thans allereerst hebben in te gaan.

DR. A. K.

„De zwakke zegge: Ik ben een held".

Slaat uwe spaden tot zwaarden, en uwe sikkelen tot spiesen; de zwakke zegge: Ik ben een held. Joël 3 : 10.

Ge kunt niet te klein en te nederig in uw zelfbesef zijn, maar verwar met die vrome *nederigheid* nooit de onvrome *lijdelijkheid*. Lijdelijkheid is den band van gemeenschap met den levenden God losmaken. Lijdelijkheid is het stilzetten van de klok, en wachten tot die klok vanzelf weer loopen gaat doordien God den slinger weer in beweging brengt.

Niets is onvromer dan overmoed, het zich inbeelden, dat ge in eigen kracht aan de in u werkende kracht van uw God geen broodsbehoefte zoudt hebben. Maar even onvroom is het, bij de pakken neer te zitten, en geen hand meer uit te steken, altoos lijdelijk wachtende, of de kracht Gods u niet in beweging komt zetten.

Ga ook hierin toch met Gods Woord te rade.

Ongetwijfeld, er moet steeds een inwachten van de genade uws Gods zijn, maar tegelijk moet ge u zelf aangrijpen en uw kracht op 't uiterste inspannen, mits altoos in het zelfbesef, dat de kracht van uw God in u werkt en u daartoe in staat stelt.

De psalmist zegt 't in Psalm 31 : 25 zoo stellig: *Zijt sterk*, en dan eerst volgt er: „en Hij zal uliedor hart versterken", altoos onder beding „dat ge op den HEERE hoopt".

In Psalm 29 : 11 heet 't evenzoo: „De Heere zal zijn volk sterkte geven", en in Psalm 27 : 14: „Wacht op den Heere", ja, „wacht op den Heere", maar daar tusschen in staat 't weer zoo duidelijk: *„Zijt sterk en dan zal Hij uw hart versterken"*.

Het is hetzelfde wat tot Zerubbabel gezegd werd (zie Haggai 2 : 5). Voorop weer: „Wees sterk", tot driemaal toe herhaald: *„Wees sterk*, gij Zerubbabel", dan: *„wees sterk* gij hoogepriester", en ten slotte nogmaals: *„Wees sterk* al gij volk des lands", en dan pas komt de belofte: „Want Ik ben met u, spreekt de Heere."

In dit zichzelf aangrijpen ontwaart de vrome de kracht Gods door hoogere inwerking. Zoo in Daniël 10 : 19, waar de bode Gods tot Daniel zegt, eerst weer: „Wees sterk", en nog eens: „Ja, wees sterk" en hierop pas volgt 't geen God doet: „En terwijl hij met mij sprak, werd ik versterkt", en hij sprak 't uit: „Nu spreke mijn Heere, *want Gij hebt mij versterkt*".

En om er nog dit ééne aan toe te voegen, in Zach. 8 : 13 heet 't nogmaals: „Vrees niet, laat uw handen sterk zijn".

Nooit een aanbeveling of gebod van lijdelijkheid, maar eer omgekeerd, altoos het geestelijk heroisme, de heldenaard van een David die den leeuw verscheurt.

Immanuel in ons, tegen satan.

——

Hoe de heldenaard de kracht verhoogt, komt gedurig ook in het gewone leven uit. Wat bestond niet vaak een onthutste moeder, om 't leven van haar kind te redden? Hoe vaak overwon, wie plotseling werd aangevallen, niet door verdubbeling van kracht? Wat wonderen van dapperheid boekte de historie niet? Hoe menigeen overtrof zichzelf niet in een exploit van verstelpende spanning?

Dat zichzelf overtreffen is juist het karakter van den heldenaard, en wanneer ooit heeft die heldenaard heerlijker uitgeblonken, dan zoo 't een geloofsheroisme in den martelaar was?

Dan is 't geen *nieuwe* kracht die wordt ingestort, maar een anders schuilende kracht, die nu op eenmaal uitkomt en in 't licht treedt. Een kracht die anders sluimert, maar nu op eens wakker wordt geschud en zich uit.

Nu beduidt dit niet, dat wie maar wil, elken dag zijns levens in zoo verhoogde krachtsuiting zou kunnen schitteren. Een zich spannen tot op 't uiterste kan uiteraard slechts tijdelijk, een op 't hoogst zich spannen zelfs maar voor een oogenblik zijn; maar 't feit zelf van 't heroïeke optreden toont dan toch, dat van twee die gelijk in kracht zijn, de één zich slap kan aanstellen zoodat hij voor alles terugdeinst, terwijl de ander de spier van zijn kracht spant, en het dubbele verricht van 't geen waarop men dorst rekenen.

Dat de één in 't leven zooveel vermocht en de ander zoo gedurig in zijn schulp kroop, het ligt aan niets anders dan juist aan de kweeking of verwaarloosing van dien heldenaard, waarvoor de gegevens in iederen mensch schuilen, maar gegevens die bij den één verwaarloosd zijn, en bij den ander geprikkeld en gescherpt.

En juist datzelfde nu ziet men ook op geloofsterrein.

De ééne maal, in de Landshistorie, de geloovigen wonderen verrichtend van geloofsmoed en doortastende bezieling, en dan weer een periode, dat alles insliep, wankelde en niet meer uitkwam, en dat men zijn heldenaard inwisselde voor lafheid en niets doen.

Eerst de leeuw, en dan de wegkruipende hazenaard.

——

Daarom is dat krasse woord bij Joël: *„De zwakke zegge: ik ben een held"*, een levenswoord voor de ten leven geroepenen uit alle eeuwen. Het is uit de practijk van 't leven zelf opgenomen. Nooit sterker zelfs dan in de bangste revoluties, bij oproer, en bij volksopstand, is het waar gemaakt. Dan vlamt er op eens een gloed van geestdrift en mannenmoed op. Een ieder grijpt zich aan, en dit zich aangrijpen, verwakkert en verveelvoudigt de kracht. Wie anders niets kan, doet dan alles. Het is deze opglinstering van de heldennatuur in den mensch, die alle historie bezielt en tint.

Doch meer nog dan in 't wereldsche leven is het in Gods Koninkrijk, dat deze mystieke kracht ons boeit, en dit volstrekt niet alleen onder bittere geloofsvervolging, maar evenzeer in 't gewone geloofsbetoon. Denk slechts aan wat de Christelijke liefde vermocht bij de zorge voor kranken en ellendigen, tot zelfs onder de melaatschen, met 't steeds dreigend gevaar om zelf onder de plage der melaatschheid te bezwijken. Ja, niemand rekene zichzelf hier buiten. Ook al roept ons onze levenstaak niet tot zoo buitengewone plichten, ook in het meest ordinaire leven komt 't toch telkens op even fellen strijd aan, op den strijd om door 't geloof zonde en ongerechtigheid te overwinnen, ook in anderen, voorzeker, maar altoos toch 't eerst en 't meest in ons zelf.

Zelfs kunt ge zeggen, dat bij niets zoozeer als bij dien strijd tegen eigen zonde de onvrome lijdelijkheid den vromen heldengeest van 't geloof poogt te bannen.

Men kent dan zijn zonde zeer wel. Men weet zeer goed, wat zijn zondige hebbelijkheden zijn. De kanker die aan zijn zielsleven knaagt, is geen geheim meer. En men erkent ook volmondig, dat het er mee uit moet wezen, en dat 't blijven uitglibberen op zoo zondige paden, ons geloof ten onderhoudt en ons van onzen God vervreemdt.

Maar meer dan bidden kan men er niet tegen doen; lijdelijk wacht men daarom den loop van zaken af; en blijft zoo de oude zondeknecht tot aan zijn dood toe.

En hiertegen gaat nu juist heel Gods Woord in.

Altoos weer heet 't daar: *„Wees sterk"*. Niet natuurlijk, alsof we ooit geestelijke kracht konden oefenen, zoo God die geestelijke kracht niet in ons schiep en onderhield. Uw zonde op zonde is maar, dat ge kracht, die ge, omdat God ze u schonk, hebt, *ongebruikt* laat.

En van waar komt dit anders, dan omdat die u van God gegeven kracht alleen in de gemeenschap met uw God haar geestelijk wonder kan uitrichten, terwijl gij met uw zieke lijdelijkheid, en omdat ge zoo gaarne een vrijbrief voor uw zonde in handen houdt, den band met uw God steeds losser maakt, en het dan aan uw God overlaat om den band te zijner tijd weer aan te binden.

DR. A. K.

Amsterdam, 26 September 1913.

In de *Monographiën zur Weltgeschichte* verscheen in dit jaar een levensbeschrijving van Zwingli en Calvijn door Dr. August Lang bezorgd. Een onverdeeld bewonderaar van Calvijn is Dr. Lang niet, en zijn critiek op den grooten Hervormer van Genève spaart hij dan ook niet. Maar hoeveel bezwaren hij ook hebben moge, toch eindigt hij in een warme lofspraak, wanneer hij aan het slot het beeld teekent van de Kerk van Genève, zooals deze onder Calvijn's leiding geworden is. En onder de edelste vruchten van Calvijn's kerkorganiseerend talent rekent hij de instelling van het diakonaat. „Deze Kerk, zegt hij, die in haar diakonaat van den aanvang af een eigen ambt voor de liefdadigheid bezat, wekte dien schitterenden zin voor weldadigheid en offervaardigheid, die een eeretitel van Genève en in het algemeen van de verschillende kerken van het Gereformeerd Protestantisme tot op den huidigen dag toe gebleven is" (blz. 137).

Aan die schoone lofspraak op Calvijn mag ik wel herinneren, nu onze Diaconale Conferentie 17 September j.l. te 's Gravenhage haar zilveren jubileum vierde. Dr. de Moor moge in de keurige rede, die hij bij deze gelegenheid over de ontwikkeling van het diakonaat hield, lichtelijk den spot hebben gedreven met de toenemende jubileum-manie onzer dagen, toch zijn we dankbaar dat de Diaconale conferentie haar vijf en twintig jaar bestaan feestelijk herdacht, al was het alleen maar om de beide kostelijke geschriften die we daaraan danken. De heer R. Broekhuizen, secretaris der conferentie, gaf een historisch gedenkboek uit onder den titel: *De centrale diaconale conferentie van de Gereformeerde Kerken in Nederland in haar ontstaan en ontwikkeling geschetst*, waarin een overzicht wordt gegeven niet alleen van de oprichting, het voortbestaan, het comité, de onkosten en de adviseurs der conferentie, en gewezen wordt op het diaconaal orgaan en de handboeken, die voor het diaconaat zijn uitgegeven, maar ook summier vermeld worden alle punten, die op de verschillende diaconale conferenties zijn behandeld, en de resolutiën die over deze punten zijn genomen. Vooral dat laatste gedeelte geeft aan dit geschrift groote waarde en maakt, dat het voor de diakenen een uitnemend hulpmiddel kan wezen. Richtte de heer Broekhuizen dus den blik op het verleden en liet hij ons zien, hoe nuttig de Diaconale Conferentie gewerkt had, om voorlichting en leiding aan onze diakenen te geven, Dr. de Moor vestigde het oog op de toekomst en teekende in zijn pakkend woord, geestighumoristisch, bezielend schoon en vol practicale wijsheid, den weg, waarop het diakonaat tot nog rijker ontwikkeling komen kan. Ook deze rede, die eveneens bij J. H. Kok te Kampen is uitgegeven, wenschen we in aller handen, vooral in de handen onzer diakenen, om met de gulden lessen, daarin neergelegd, winst te doen.

Aan de Diaconale conferentie zelve zij ten slotte bij haar zilveren feest onze hartelijke gelukwensch geboden. Ze heeft haar taak steeds bescheiden opgevat en zich nooit als een kerkelijke vergadering beschouwd, die met zekere beslissende macht in diaconale zaken wilde optreden. Ze wilde niet heerschen, maar alleen dienen door voorlichting en advies te geven aan onze broeders diakenen. Daardoor is ze in onze Kerken tot een rijken zegen geworden. Ze heeft door de genade Gods er veel toe bijgedragen om het diaconaat, dat in zoo diepe versmaadheid verzonken lag, weer tot eere te brengen; de diakenen weer dieper doordrongen van den heerlijken arbeid, dien Christus hun opdroeg; en bij zoo menig moeilijk vraagstuk, waarvoor de sociale toestanden onzer maatschappij hen plaatsten, licht ontstoken. Moge ze in de toekomst met evenveel zegen arbeiden in onze Kerken, opdat de lofspraak, die Dr. Lang aan de Kerken van het Gereformeerd Protestantisme schonk, ook voor onze Kerk steeds meer tot waarheid worde.

Het Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.

Het is zeker niet gemakkelijk, in onze dagen een goed verzorgd Gereformeerd Theologisch Tijdschrift uit te geven. Voorerst zijn de wetenschappelijke krachten in onze Kerken, die in staat zijn om artikelen voor zulk een Tijdschrift te leveren, nog niet zoo heel groot. Dan is de kring der lezers beperkt en is het daardoor moeilijk, een zoodanig honorarium uit te keeren, waardoor de moeite en arbeid der schrijvers eenigermate beloond wordt. Terwijl hier eindelijk nog bij komt, dat al wat „Gereformeerd" als titel op het voorhoofd draagt, reeds daarom buitenaf in den ban wordt gedaan en de groote pers er geen notitie van neemt. Men behoeft de verslagen, die regelmatig in politieke en kerkelijke bladen van den inhoud der Theologische tijdschriften worden geleverd, maar na te zien, om de duidelijkste bewijzen van dit ostracisme te vinden. Van ons Gereformeerd Theologisch Tijdschrift wordt schier nooit gerept.

Te meer moet het daarom gewaardeerd worden, dat de redactie den moed niet laat zinken en rustig met haar arbeid voortgaat. En laat me er bij mogen voegen, dat, al loopt er wel eens een aflevering onder door, die door gebrekkigen toevloed van kopie, wat mager uitviel, daartegenover toch menige andere staat, die door goeden en degelijken inhoud daarvoor ruimschoots schadevergoeding biedt. Zoo was — ik noem deze artikelen alleen, omdat ze zich bewogen op het gebied der kerkhistorie — de studie van Ds. J. W. Gunst van Woerden over onzen eersten martelaar Johannes Pistorius een weldoorwrochte biographie, die, dank zij de gebruikte bronnen, metterdaad op menig punt nieuw licht verspreidde en als bijdrage voor de kerkhistorie zelfs blijvende waarde heeft. Ook de pas verschenen aflevering is weer goed voorzien. Prof. Dr. A. G. Honig opent de artikelenreeks met een uitvoerige bespreking van een tweetal pas verschenen handboeken over de Ethiek, het repertorium van Dr. P. J. van Melle en de Christelijke Ethiek van Prof. Dr. H. Visscher, waarbij hij de gelegenheid tegelijk aangrijpt om zijn eigen denkbeelden over de Ethiek ons uiteen te zetten. Daarna volgt Prof. Dr. C. van Gelderen, die de interessante rede, welke hij op den Universiteitsdag te Dordrecht hield over „een belangrijke ontdekking in Sinaï gedaan", aan het Tijdschrift afstond. Ten slotte geeft Ds. G. J. Pontier een zeer lezenswaardig en vlot geschreven artikel over hetgeen de papyri ons leeren omtrent de taal en het levensmilieu, waarin het Nieuwe Testament is geschreven. Aan het slot komen dan nog de gewone recensiën en boekaankondigingen.

Het zij ons daarom vergund hier nogmaals de aandacht op dit Tijdschrift te vestigen en het hartelijk aan te bevelen in de belangstelling van ons kerkelijk publiek. Natuurlijk is dit Tijdschrift nog niet wat het wezen moest. Leg er de „Stemmen des Tijds" maar eens naast en ge ziet terstond het onderscheid; een onderscheid, dat niet alleen in formaat en omvang, maar ook in den inhoud uitkomt. Bovendien blijft het altoos een ernstig gebrek, dat onze beste wetenschappelijke krachten op Theologisch gebied aan dit Tijdschrift nog niet medewerken. Aan de redactie maken we daarvan geen verwijt; we constateeren alleen het feit. Maar hoezeer ons Theologisch Tijdschrift nog maar een stekje is, er zit toch blijkbaar levenskracht in, anders had het den strijd om het bestaan geen dertien jaar volgehouden. Komt er meer belangstelling en waardeering, bovenal neemt het aantal inteekenaren toe, dan zal dit stekje wel uitgroeien tot wat een Theologisch Tijdschrift van onze Kerken behoort te zijn.

Statistiek.

Onze opmerking, dat het toch tijd werd, dat een behoorlijke statistiek van ons Gereformeerd kerkelijk leven verscheen, heeft blijkbaar ingang gevonden. Uit de Classis Woerden ontvinge we zelfs twee brieven met inlichtingen, waarvan we er een plaatsen:

Aan de Redactie van *De Heraut*.

Hooggeleerde Heer!

Mag ik U, naar aanleiding van het in de laatste *Heraulen* geschrevene over een Statistiek voor onze Gereformeerde Kerken wat armenzorg betreft, een mededeeling doen?

In de Classis Woerden bestaat de gewoonte, dat de visitatores in hun rapport nauwkeurig mededeeling doen van de bedragen, door elke kerk bijeengebracht voor de verzorging der armen en de instandhouding van den kerkedienst. Wanneer alle classes dit voorbeeld navolgden en b.v. in het Kerkelijk Handboek deze cijfers publiceerden, dan hadden we reeds die zoo gewenschte Statistiek.

In onze classis werd in 1912 per ziel voor diaconale armenzorg ƒ 2.18 en voor den kerkedienst ƒ 6.29 opgebracht. Uit de plaatselijke cijfers kan geconcludeerd, dat wat armenzorg betreft de sociale toestand misschien van nog grooteren invloed is dan trouw kerkbezoek. Één kerk met uitsluitend boerenbevolking bracht per ziel ƒ 1.69 op, tegen een andere kerk, waar de industrie stadstoestanden deed ontstaan, ƒ 2.64. Voor groote kerken is buitengewoon beschamend, wat kleine kerken voor hun kerkedienst doen. Een kleine kerk staat met ƒ 10.22 per ziel naast een groote kerk met slechts ƒ 4.49 per ziel.

Met dank voor de plaatsing,

Uw dienstw. broeder,
J. GISPEN.

Alphen a. d. Rijn, 22 September 1913.

Natuurlijk kunnen we er niet aan denken, zulke opgaven uit heel het land te plaatsen, maar wel toonen reeds deze gegevens, hoe nuttig zulk een statistiek zou kunnen wezen ook voor de juiste beoordeeling van ons kerkelijk leven. Het wordt daarom meer dan tijd, dat hier de hand aan den ploeg geslagen wordt. In het buitenland is er niet één Kerk van belang, die zulk een statistiek niet jaarlijks uitgeeft. Het zou daarom wel zeer gewenscht zijn, dat onze Generale Synode de zaak ter hand nam en voor een goede statistiek zorg droeg, die liefst elk jaar werd uitgegeven. Wellicht, dat onze Kerken zelf dat punt op het agendum der aanstaande Synode brengen. Alleen wanneer de cijfers officieel worden opgegeven, bezitten we afdoenden waarborg voor juistheid en volledigheid.

Van de breking des broods.

I.

Toen ik de jongste studie van Dr. Wielenga over ons Avondmaalsformulier besprak, beloofde ik nog nader terug te zullen komen op hetgeen door hem op blz. 397 beweerd was over de ceremonie van het breken des broods, om de legende, alsof deze ceremonie door Calvijn niet noodig werd gekeurd, uit de wereld te helpen. Laat me echter eerst meedeelen wat Dr. Wielenga schreef: „Geheel eenstemmig is ook over de breking des broods door de Reformatoren niet gedacht. Oader invloed van Zwingli werd in de Duitsch Gereformeerde Kerken groote waarde gehecht aan de breking. Luther wilde van de breking des broods niets weten en Calvijn stelde er geen prijs op. In de liturgie van Calvijn wordt van de breking des broods dan ook gezwegen. Het brood werd te voren gebroken en alzoo op tafel gezet. Het voorbeeld der Duitsch Gereformeerde Kerk vond echter ten slotte ook in de Fransche gemeente (bedoeld is de vluchtelingen-gemeente te Straatsburg) navolging, en vandaar is ook in de Nederlandsche Kerk de gewoonte der breking overheerschend geworden".

Nu staat Dr. Wielenga in deze meening niet alleen. Bijna allen, die in den jongsten tijd over de liturgie geschreven hebben, zeggen hetzelfde. Ds. Barger in *Ons Kerkboek*, 1900, blz. 216 noot, verklaart, dat Calvijn „aan de breking des broods geen waarde hechtte". Nog sterker drukt Prof. Kruyf, kerkelijk hoogleeraar te Groningen, zich uit in zijn *Liturgiek*, 1901, blz. 164: „Calvijn wilde van de symboliek der breking niets weten, ja liet het brood in stukjes gebroken opzetten, en ofschoon volgens zijne Geneefsche liturgie van 1541 ook I Cor. 11:23—29 gelezen werd, hij legt er geen den minsten nadruk op (de schrijver bedoelt wel op de breking des broods, die daar vermeld wordt) ja gaf daarin om reden, waarnaar we slechts gissen kunnen, zelf geen uitreikings-formule". Ook Prof. Gooszen in zijn lijvig geschrift *De Heidelbergsche Catechismus en het Boekje van de breking des broods*, 1895, beweert op blz. 371, dat alle Gereformeerde liturgieën op het voetspoor van Zurich nadruk legden op de handeling van het breken des broods, uitgenomen de Geneefsche. En behalve op dit triumviraat zou Dr. Wielenga tot staving van zijn gevoelen zich ook kunnen beroepen op mij zelf, want wat hij in de bovenaangehaalde noot schreef, is bijna woordelijk ontleend aan een artikel van mijne hand in *de Heraut* van 18 Nov. 1898. Wanneer ik op deze voorstelling thans een vrij scherpe critiek zal oefenen, dan is hiermede dus wel allerminst een onvriendelijkheid bedoeld aan het adres van Dr. Wielenga. Tegenover hem past mij veeleer een mea culpa, omdat ik hem op een dwaalspoor heb gebracht. Ik ben ellacy te goed van vertrouwen geweest: ik zelf ging destijds af op wat Prof. Gooszen in bovengenoemde studie geschreven had met veel vertoon van eruditie; ik vergat het: timeo Danaos et dona ferentes, d. w. z. wees voorzichtig en vertrouw de Leidsche theologen nooit, ook al brengen zij u geschenken. Zoo liep ik zelf in de opgezette val en deed ook Dr. Wielenga er in loopen. Het is dus wel mijn plicht hem er thans uit te helpen en tegelijk te zorgen, dat een ander niet hetzelfde ongeluk overkome.

Nu is de quaestie of Calvijn bij het Avondmaal het brood brak, op zich zelf van ondergeschikt belang. Vast staat toch, dat Calvijn bij het Avondmaal geen ouwels gebruikte, gelijk de Roomsche en Lutherasche Kerk doet, maar brood, en wel brood, dat in stukken gebroken was. Gesteld dus, dat Calvijn metterdaad minder waarde had gehecht aan de ceremonie van het breken des broods op het moment van het Avondmaal zelf, dan zou dit toch weinig er toe doen. De eigenlijke symboliek van het Avondmaal schuilt niet in het *breken* van het brood en het *uitgieten* van den wijn, maar in het *eten* van het gebroken brood en het *drinken* van den uitgegoten wijn. Evenmin als het uitgieten van den wijn in den beker op het moment van het Avondmaal zelf tot het wezen van het Sacrament behoort en in menige Kerk de bekers dan ook gevuld op tafel worden gezet, mag aan de actie van het breken des broods ook niet te veel waarde worden gehecht, alsof hierin de eigenlijke sacramenteele handeling zou schuilen. Christus heeft niet gezegd: neemt, *breekt* het brood, maar neemt, *eet*, dit brood is mijn lichaam. Maar al is de actie van het breken des broods niet essentieel, toch is het zeker meer in overeenstemming met de oorspronkelijke instelling van het Avondmaal en de Apostolische usantie, wanneer het brood niet gebroken op den disch komt, maar bij het Avondmaal zelf gebroken wordt. Christus heeft bij het Avondmaal het brood genomen en gebroken voor de oogen zijner discipelen. Paulus zegt in I Cor. 10:16: „Het brood, dat *wij breken*, is dat niet eene gemeenschap des lichaams van Christus?" In de Handelingen der Apostelen wordt het Avondmaal zelfs meermalen aangeduid met den naam van de „breking des broods". Voorts komt de symboliek van het Avondmaal ongetwijfeld beter tot haar recht, wanneer het brood voor de oogen der gemeente gebroken wordt en zij daardoor er aan herinnerd wordt, hoe „het lichaam van Christus voor ons gebroken is" (I Cor. 11 : 24). Ook zonder aan deze ceremonie te veel waarde te hechten, zouden we daarom dankbaar kunnen wezen, dat onze Gereformeerde Kerken in Nederland de breking des broods bij het Avondmaal hebben ingevoerd. En indien het juist was, dat deze ceremonie te Genève niet plaats vond of door Calvijn niet noodig werd gekeurd, zou ik geen het minste bezwaar hebben op dit punt aan de usantie der Duitsch-Gereformeerde Kerken de voorkeur te geven. Waardeering en hoogachting van Calvijn's persoon en arbeid brengt niet mede, dat men daarom op alle ondergeschikte punten het met Calvijn eens behoeft te zijn, of het goede, dat andere Reformatoren ons gebracht hebben, behoeft te miskennen.

Geheel anders komt de zaak echter te staan nu Prof. Gooszen in het reeds genoemde geschrift dit onderscheid in de wijze van Avondmaalsbediening heeft opgeblazen tot een principieel verschil, dat over de geheele Avondmaalsopvatting beslist, en uit het feit, dat onze Gereformeerde Kerken in Nederland in dit opzicht niet de usantie van de Kerk te Genève, maar die van Zurich gevolgd hebben, opnieuw een bewijs heeft trachten te putten voor de door hem met zooveel ijver verdedigde stelling, dat onze Gereformeerde Kerken in Nederland oorspronkelijk niet Calvinistisch, maar Zwingliaansch, of gelijk hij het noemt, Duitsch-Gereformeerd zijn geweest. Nu is deze opvatting niet nieuw, en Prof. Gooszen is ook niet de eenige, die haar verdedigd heeft. Zij in onze Kerken, die het met het Calvinisme niet eens zijn, omdat ze, hetzij op het stuk der uitverkiezing, hetzij op dat van het Avondmaal, afwijkende denkbeelden koesteren, hebben steeds gepoogd de voorstelling ingang te doen vinden, dat de Reformatie in ons vaderland oorspronkelijk niet een Calvinistisch karakter had gedragen; het Calvinisme zou eerst later van buiten af geïmporteerd zijn en toen den boventoon hebben gekregen. Nu kan men dezerzijds natuurlijk niet ontkennen, dat onze heerlijke geloofsbelijdenis, die door het bloed onzer martelaren bezegeld is, in merg en been Calvinistisch is, want deze geloofsbelijdenis is bijna woordelijk ontleend aan de confessie, die Calvijn voor de Gereformeerde Kerken in Frankrijk heeft opgesteld. Maar wel tracht men deze voorstelling te rechtvaardigen met een beroep op onzen Catechismus en onze Liturgie, die beiden zijn overgenomen niet van de Fransche Gereformeerde Kerken, maar van de Duitsche Gereformeerde Kerk in de Paltz. Deze Duitsche Gereformeerde Kerk zou dan niet Calvinistisch geweest zijn, maar meer gesympathiseerd hebben, zooals Prof. Gooszen het uitdrukt, met de bijbelsche soteriologische richting van Bullinger te Zurich. Wat de leer der uitverkiezing betreft, zou dit daaruit blijken, dat in den Heidelbergschen Catechismus over de uitverkiezing nergens afzonderlijk gehandeld wordt en dat in onze Liturgie de ruime en milde verbondsgedachte op den voorgrond staat. En wat het Avondmaal betreft, zou deze afwijking van het Calvinistische gevoelen vooral blijken uit ons Avondmaalsformulier, waarin alle nadruk wordt gelegd op de gedachtenis van Christus lijden en sterven aan het kruis. De oorspronkelijke Gereformeerde opvatting van het Avondmaal, zooals deze in de Duitsche Gereformeerde Kerken geleerd werd, zou toch wezen, dat het Avondmaal alleen een zinnebeeldige voorstelling was van Christus lijden en sterven, opdat we daardoor aan zijn dood zouden gedenken. Calvijn zou daarentegen een mystiek-magische opvatting van het Avondmaal hebben geleerd, waarin deze herdenking van Christus' dood geheel op den achtergrond trad en de beteekenis van het Sacrament hierin gezocht werd, dat de ziel van den geloovige op wonderbare en onbegrijpelijke wijze bij het Avondmaal gevoed werd met de substantie van het verheerlijkte lichaam van Christus in den hemel. Dat principieele verschil nu zou niet alleen uitkomen in het leerstellige deel van het Avondmaalsformulier, maar ook in de ceremoniën, die bij het Avondmaal plaats vinden. In de Duitsche Gereformeerde Kerken, waar men het Avondmaal alleen beschouwde als een gedachtenismaaltijd van Christus' dood, zou daarom alle nadruk gelegd zijn op de zinnebeeldige handeling van het *breken* des broods, omdat deze het sterven van Christus ons voor oogen stelt. Calvijn daarentegen, die het Avondmaal als een voeding met het hemelsche lichaam van Christus beschouwde, zou deswege aan de ceremonie van de breking des broods geen waarde hebben gehecht en ze in zijn liturgie hebben weggelaten.

Zoo zal het, naar ik wil hopen, duidelijk zijn geworden, waarom Prof. Gooszen aan deze ceremonie van het breken des broods zooveel waarde hecht. Ze is voor hem het shibboleth om daaraan te onderkennen,